

THOMAS MCPHERSON VE DİN

Tuncay İMAMOĞLU (*)

Özet

Din dili, çağdaş din felsefesinin uğraştığı önemli konulardan birisidir. Bazı çağdaş düşünürler yaptıkları linguistik çözümlerle dinsel ifadelerin anlamı üzerinde durmuş ve bu konuyu Mantıkçı pozitivism karşı savunmuştur. Makalemizde, Wittgenstein ve Rudolf Otto'nun görüşlerini çıkış noktası olarak alan Mcpherson'un din anlayışını incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Rudolf Otto, Wittgenstein, Mantıkçı pozitivism, dinsel ifade, Thomas Mcpherson

Thomas Mcpherson and Religion

Abstract

Religious language is one of the important problems in contemporary philosophy of religion. Some contemporary thinkers dwell on the meaning of religious language and defense it against Logical positivism. In our article we will analyse the understanding of religion in Thomas Mcpherson who regards Wittgenstein and Rudolf Otto as outlet for his thoughts.

Key Words: Rudolf Otto, Wittgenstein, Logical positivism, religious statement, Thomas Mcpherson

*) Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
(e-posta: timam@atauni.edu.tr)

Giriş

Başlangıçtan bu yana insanlığı meşgul eden en önemli alanlardan birisi din olmuştur. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, yirminci yüzyılda gelişen dil felsefesinden önceki dönemlerde filozoflar, teoloji ve felsefenin ortak konusu olan Tanrı, ahlâk, ruh, ölüm, ölümsüzlük vb. şeyler üzerinde çokça durmakla birlikte bunların bilişsel olarak anlamlı olup olmadığı konusunu gündeme getirmemişlerdir. Dil felsefesinin ortaya çıkmasıyla birlikte ise sözünü ettiğimiz konularla ilgili söylemlerin anlamları araştırılarak, dil çözümlenmeleri yapılmıştır.

Yirminci yüzyılla birlikte gelişmeye başlayan Mantıkçı pozitivizm, bir önermenin bilişsel ya da bilgisel bir anlama sahip olup olmadığını belirlemede temel ölçütün, onun empirik yöntemlerle doğrulanabilmesi olduğunu belirterek, dinsel ifadelerin bu ölçüte uymamasından, yani doğrulanamamasından dolayı anlamsız olarak nitelendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Mantıkçı pozitivizme karşı geliştirilen dil felsefelerinde¹ ise bazı filozoflar yaptıkları dil çözümlenmeleriyle bu tür ifadelerin anlamlılığını ortaya koymaya çalışmışlardır.

Mantıkçı pozitivizmin doğrulamacı anlayışına en büyük eleştirisinin Karl Popper'dan geldiğini görmekteyiz. Popper, doğrulamacı kurama karşı yanlışlanabilirlik tezini ileri sürmüş, ancak bu tezi bir anlamlılık ölçütü olarak görmemiştir². Yanlışlanabilirlik tezini bir anlamlılık ölçütü olarak görüp bunu dinî ifadelere uyarlayan kişi Antony Flew olmuştur³. O, dinî ifadelerin yanlışlanamaz olduğunu belirterek, onları anlamsız diye nitelendirmiştir. Örneğin Flew'e göre, "Tanrı bizi seviyor" diyen bir mümini, hiçbir şey inancından vazgeçiremez. Onun öne sürdüğü iddianın yanlış olduğunu gösteren herhangi bir olgu ya da olay bulunmamaktadır. İnanan nimet içinde yüzse de, birçok sıkıntı yaşasa da durum değişmez. O her iki durumda da mutlaka bir hikmet görmekte ve her durumda Tanrı'nın bizi sevdiğini ileri sürmektedir. Flew bundan şöyle bir sonuç çıkarmaktadır: Teizmin önermeleri, her çeşit deneyimi kendi lehinde yorumlamakta ve onları, kendilerini doğrulayan ya da en azından yanlışlamayan veriler olarak görmektedir⁴. Hâlbuki Flew'e göre, bir önerme, hiçbir şeyi inkâr etmiyor ve dışarıda tutmuyorsa, onun doğruladığı hiçbir şey de yok demektir. Bu da o önermenin bilişsel bir önerme değil, mevcut bilgilerimize bir şey katmayan anlamsız bir önerme olduğunu göstermektedir⁵.

Antony Flew'in bu anlayışına karşı bazı filozofların, bir takım savunmacı yaklaşımlar ileri sürdüğünü ve dinî ifadelerin yanlışlanamaz ya da empirik içerikten yoksun olsalar da önemini yitirmeyeceğini ortaya koymaya çalıştıklarını görmekteyiz. Bu filozoflardan birisi de Thomas Mcpherson'dır.

- 1) Bu konuyla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz, Turan Koç, *Din Dili*, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1995.
- 2) Karl Popper, *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, çev. İlknur Aka, İbrahim Turan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s.64 vd.
- 3) Ayrıntılı bilgi için bkz. Antony Flew, "Theology and Falsification", *New Essays in Philosophical Theology*, ed. Antony Flew and Alasdair MacIntyre, London, 1972, s.96-99, 106-108.
- 4) Flew, "Theology and Falsification", s.98.
- 5) Flew, "Theology and Falsification", s.98-99.

Thomas Mcpherson'ın Din Anlayışı

J. A. Passmore'un, Mcpherson'ı 'Hıristiyan pozitivistizminin sol kanadının kurucusu' olarak nitelendirdiği kaydedilmektedir⁶. Çünkü Mcpherson, pozitivistin, dinin anlamsız olduğu konusundaki yaklaşımının doğru olduğunu ve bu yaklaşımın da din karşıtlığı anlamına gelmediğini ifade etmektedir⁷. Yani Mcpherson, pozitivistlerin meydan okudukları şeyin din değil, din üzerine yapılan spekülasyonlar olduğunu ileri sürerek bu noktada pozitivistizme hak vermekte, teolojik ifadelerin anlamını mantıksal çözümlenmelerle ortaya koymanın ve onları çeşitli yöntemlerle yorumlamaya çalışmanın insanı kaygı ya da endişeye sürüklediğini söylemektedir⁸. Mcpherson bunu, Hıristiyanlıktaki inanç esaslarıyla açıklamaya çalışmaktadır. Örneğin ona göre, Hıristiyanlıktaki; 'Tanrı bir yönüyle tek, bir yönüyle de üçtür', 'Tanrı bizden bütünüyle farklı olmakla birlikte yine de bizim içimizdedir', 'İsa öldü, ancak yaşamaktadır', 'İnsan Tanrı suretinde yaratılmıştır, ancak Tanrı'nın, bir aynanın yansıtılabildiği bir şekli söz konusu değildir' gibi ifadeler üzerinde mantıksal çözümlenmelere gidilmesi insanda kaygı ortaya çıkarmaktadır⁹. Mcpherson, insanların bu kaygıyla şu soruları sorduklarını söyler: Bu tür ifadeler ne anlama gelmektedir? Onlar saçma ya da anlamsız mıdır? Değillerse niçin değiller? Anlamsız iseler nasıl tam olarak anlamsız ya da saçmadır? Onlar literal anlama sahip olmadıklarından dolayı mı böyledirler? Yoksa onların literal olmayan daha derin bir anlamları mı vardır? Onlar literal anlamdan daha farklı bir seviyede anlam mı taşırlar? Şayet böyle ise, bu seviye nedir ve onun literal anlamdan farkı nedir? İşte tüm bu soruların bir endişeyi gösterdiğini ileri süren Mcpherson, bu durumdan kurtulmanın yollarını aramaktadır. Mcpherson'a göre bu endişeden kurtulmanın tek bir yolu bulunmaktadır, o da şudur: "Söylenemeyen bazı şeyler vardır. İnsanlar onları söylemeye çaba göstermediği takdirde endişe söz konusu değildir. Ancak bir kimse onları ifade etmeye çabalarsa, ortaya çıkacak sonuca da katlanmalıdır. Yani insan, ifade edilemez olanı ifade etmeye çalışmalıdır."¹⁰

Görülüyor ki Mcpherson, dinî ifadeler üzerinde konuşulmasının doğru olmadığını belirtmekte ve bu konuda insanın sessiz kalmasını önermektedir. Mcpherson'ın bu anlayışı bize Wittgenstein'i hatırlatmaktadır. Çünkü Wittgenstein da "dilimin sınırları, dünyanın sınırlarını imler"¹¹ ve insan "üzerinde konuşulamayan konusunda susmalı"¹² şeklinde görüş ileri sürmüştür, metafiziğin üzerinde konuşulamayan bir alan olduğunu ortaya

6) William T. Blackstone, *The Problem of Religious Knowledge*, The United States of America, 1963, s.75.

7) Thomas Mcpherson, "Religion as Inexpressible", *New Essays in Philosophical Theology*, ed. Antony Flew and Alasdair MacIntyre, London, 1972, s.142-143.

8) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.142.

9) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.132.

10) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.132.

11) Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. Oruç Aruoba, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s.131.

12) Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, s. 171.

koymaya çalışmıştır. Mcpherson da bu konuda sanki Wittgenstein'in ağızıyla konuşmakta, dini ifadeler üzerine yorum yapılmasının yanlış olduğunu belirterek, teologların faaliyetlerini eleştirmektedir. Çünkü teologların ifade etmeye çalıştığı şeylerin, söylenemeyen şeyler sınıfına ait olduğu kanaatinde olan Mcpherson, söylenemeyen şeyler üzerinde yapılan her çeşit spekülasyonun da endişe ya da kaygıya yol açtığını ifade etmektedir¹³. Ona göre "Tanrı hem bir hem de üçtür" şeklindeki dinî ifadeler literal anlama sahip olmadıkları için, onların sınanacakları hiçbir empirik yöntem de söz konusu değildir¹⁴.

Bundan dolayı Mcpherson, pozitivistin ve dinin birlikteliğini savunmaktadır. Bu anlayış ilk bakışta çok şaşırtıcı gözükmektedir. Ancak, Mcpherson, bundan, teologların farkına vardıklarından çok daha fazlasını öğrenilebileceklerini ifade etmektedir. Ona göre, pozitivistin durumu, sadece dinle uyumlu değil, aynı zamanda dinle ilgili yanlış anlayışları giderici, inançlı insanlara ve teologlara yardım edici de olabilmektedir. Mcpherson burada dinle ilgili gerçek yanlış anlayışın, bilişsellik girişimi olduğunu belirtmektedir. Yani ona göre, dinsel söylemlerin doğru ya da yanlış olabilmeleri ve diğer sıradan ifadelerin yöntemlerinde olduğu gibi aynı tarz içerisinde anlamlı ya da anlamsız olarak sınanabilmeleri yanlıştır. Teologun, kendisini metafiziğe, doğal teolojiye ya da bilişsel bir çaba olarak dine yaklaşım yöntemlerinden herhangi birine yerleştirme hatası yaptığını ifade eden Mcpherson, "Teologların söylemeye çalıştıkları şeyler, söylenemeyen şeyler grubuna aittir. Kaygı duymamanın yolu, sessizliğe sığınmaktır. Bu yol, teologlar tarafından değil, filozoflar tarafından sürekli kullanılan yoldur"¹⁵ demektedir.

Buna göre Mcpherson düşüncesinde pozitivistlerin yaptıkları şey, teologların söylemeye çalıştıkları şeyin saçmalığını göstermektir. O bu anlayışı savunurken, kesinlikle kendisinin bir pozitivist olarak nitelendirilmesine karşı çıkmaktadır. O burada pozitivistin, sorgulama olmaksızın teologlar tarafından reddedildiğini, oysa asıl olanın onu anlamaya çalışmak olduğunu ifade ederek şunları söylemektedir: "Herhangi bir şeyi savunmuyorum. Yapmak istediğim tüm şey, temeli netleştirmek ve pozitivist yöntemi ihtiva eden şeyi göstermektir. Onu ne kabul ne de reddediyorum. Sadece onu anlamak istiyorum."¹⁶ Buna göre Mcpherson, aslında pozitivistler, "dinin, üzerinde konuşulamaz bir alana ait olduğuna yardımcı olmuşlardır. Gerçekte bu doğru olabilir. Otto'nun da kendi yöntemiyle işaret etmek istediği şey odur. Pozitivistler, teolojinin düşmanı, ancak dinin dostu olabilirler"¹⁷ demektedir. Bu yüzden Mcpherson'ın düşüncesine göre göre, pozitivistin, dinsel ifadeleri saçma olarak nitelendirmesi, din karşıtlığı olarak yorumlanamaz. "O, din adı altında dini saptıranlara yönelik bir saldırı olarak okunabilir. Yine o, dinle ilgili gerçekliğe bir dönüş olarak yorumlanabilir."¹⁸

13) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.133.

14) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.133-134.

15) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.133.

16) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.134.

17) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.141.

18) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.139.

Mcpherson, burada Otto'nun *The Idea of the Holy* adlı eserine vurgu yaparak, dindeki temel unsuru keşfetmeye çalışmanın rasyonelleştirme gölgesi altında kaybolacağını ileri sürmektedir. Ona göre, Rudolf Otto, bizi pozitivist tarzın anlaşılmasına yönelik bir noktaya götürmektedir¹⁹.

Gerçekten de Otto, dinde en ayırt edici olan şeyin kelimelerle ifade edilemez şey olduğunu kabul etmektedir. Bu ise dinin rasyonel olmayan yanıdır. O rasyonel olmayı kavramsallaştırılamaz olanla eşit derecede görmektedir. Otto'ya göre, dindeki temel unsur, mantıkla anlaşılabilen bir deneyim türü olup, kısmen bir coşkuyu ifade etmektedir. Mantıksal olmayan deneyim, bir coşku olduğu müddetçe, bunun diğer coşkulardan farkı bulunmayacaktır. Coşkuların hiçbiri de sözcüklerle tanımlanıp betimlenemez. Öyle ise bu, bizim dışımızdaki şeyin bilinci, bir başka ifadeyle, kavramsallaştırılamayan, kelimelerle ifade edilemeyen numenin bilincidir. Buna göre Otto, dinin mantıkla izah edilemez bir alan olmasından dolayı, dille dindeki hakikatleri açıklamanın, Tanrı'nın sıfatlarını rasyonelleştirmek olacağını, bunun ise dine zarar vereceğini ileri sürmektedir²⁰.

Otto'nun, kutsalın özünün kavramsallaştırılamaz olduğunu belirtmesine rağmen bu konuda yazı yazması, çelişkili bir durum olarak gözükebilir. Ancak Mcpherson, bunun kesinlikle çelişkili bir durum olmadığını belirtmektedir. Ona göre, Otto, dinin, dile indirgenemez yanı hakkında yazmaktadır. Bunu yapabilmek için de dili kullanmak doğal olarak zorunludur. Mcpherson'a göre, Otto'nun, dili betimleyici bir tarzda kullandığını fark etmek kolaydır. "Duyguların yazımında, o, dili, dilin bizatihi kendisinin duyguyu ortaya çıkardığı tarzda kullanmıyor. O, objektif, bilimsel bir tarzda yazıyor"²¹ diyen Mcpherson, bununla ilgili olarak şunları ifade etmektedir: "Öyle ise Otto, dili, dille ifade edilemez olan şeyi açıklamak için kullanıyor. Kutsal kavramını, tamamıyla tatmin edici bir tarzda kullanamazsınız. Sözcüklerle yapabileceğiniz şey, onların akılla açıklanamayan duygular gibi olduğunu söylemek ya da hatırlatmaktır. Konuyu döngüsel olarak tartışabilirsiniz, ancak hiçbir zaman ona tam olarak isabet edemezsiniz. Çünkü onu sözcüklerle yakalamak imkânsızdır. Kendinizi, onun kendisini size gösterdiği noktayı duyan ya da okuyan konumuna getirinceye kadar onu tam olarak yakalayamazsınız. Bu nokta ise mantıksal olmayan deneyimdir."²²

Mcpherson burada Otto'nun, Wittgenstein gibi, aynı yolu takip ettiğini belirterek, "Otto'yu bir din düşmanı olarak mı adlandırmalıyız? Niçin Wittgenstein'ı, onun dostu olarak görmeyelim?"²³ diye sormaktadır. Bu yüzden Mcpherson'a göre, "Din, ifade edilemez bir alana ait olduğu için, teolojide çok fazla saçmalığın bulunmasından kaygı duyulmaması gerekir. Bu, ifade edilemez olan çeşitli deneyim türlerini sözcüklere bürün-

19) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.134.

20) Rudolf Otto, *The Idea of Holy: An Inquiry into to Non Rational Factor in the Idea of the Divine*, trans. by John W. Harvey, Kessinger Publishing, 2004, s.2 vd.

21) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.136.

22) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.136.

23) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.139.

koymaya çalışmıştır. Mcpherson da bu konuda sanki Wittgenstein'in ağzıyla konuşmakta, dini ifadeler üzerine yorum yapılmasının yanlış olduğunu belirterek, teologların faaliyetlerini eleştirmektedir. Çünkü teologların ifade etmeye çalıştığı şeylerin, söylenemeyen şeyler sınıfına ait olduğu kanaatinde olan Mcpherson, söylenemeyen şeyler üzerinde yapılan her çeşit spekülasyonun da endişe ya da kaygıya yol açtığını ifade etmektedir¹³. Ona göre "Tanrı hem bir hem de üçtür" şeklindeki dini ifadeler literal anlama sahip olmadıkları için, onların sınanacakları hiçbir empirik yöntem de söz konusu değildir¹⁴.

Bundan dolayı Mcpherson, pozitivistin ve dinin birlikteliğini savunmaktadır. Bu anlayış ilk bakışta çok şaşırtıcı gözükmektedir. Ancak, Mcpherson, bundan, teologların farkına vardıklarından çok daha fazlasını öğrenilebileceklerini ifade etmektedir. Ona göre, pozitivistin durumu, sadece dinle uyumlu değil, aynı zamanda dinle ilgili yanlış anlayışları giderici, inançlı insanlara ve teologlara yardım edici de olabilmektedir. Mcpherson burada dinle ilgili gerçek yanlış anlayışın, bilişsellik girişimi olduğunu belirtmektedir. Yani ona göre, dinsel söylemlerin doğru ya da yanlış olabilmeleri ve diğer sıradan ifadelerin yöntemlerinde olduğu gibi aynı tarz içerisinde anlamlı ya da anlamsız olarak sınanabilmeleri yanlıştır. Teologun, kendisini metafiziğe, doğal teolojiye ya da bilişsel bir çaba olarak dine yaklaşım yöntemlerinden herhangi birine yerleştirme hatası yaptığını ifade eden Mcpherson, "Teologların söylemeye çalıştıkları şeyler, söylenilemeyen şeyler grubuna aittir. Kaygı duymamanın yolu, sessizliğe sığınmaktır. Bu yol, teologlar tarafından değil, filozoflar tarafından sürekli kullanılan yoldur"¹⁵ demektedir.

Buna göre Mcpherson düşüncesinde pozitivistlerin yaptıkları şey, teologların söylemeye çalıştıkları şeyin saçmalığını göstermektir. O bu anlayışı savunurken, kesinlikle kendisinin bir pozitivist olarak nitelendirilmesine karşı çıkmaktadır. O burada pozitivistin, sorgulama olmaksızın teologlar tarafından reddedildiğini, oysa asıl olanın onu anlamaya çalışmak olduğunu ifade ederek şunları söylemektedir: "Herhangi bir şeyi savunmuyorum. Yapmak istediğim tüm şey, temeli netleştirmek ve pozitivist yöntemi ihtiva eden şeyi göstermektir. Onu ne kabul ne de reddediyorum. Sadece onu anlamak istiyorum."¹⁶ Buna göre Mcpherson, aslında pozitivistler, "dinin, üzerinde konuşulamaz bir alana ait olduğuna yardımcı olmuşlardır. Gerçekte bu doğru olabilir. Otto'nun da kendi yöntemiyle işaret etmek istediği şey odur. Pozitivistler, teolojinin düşmanı, ancak dinin dostu olabilirler"¹⁷ demektedir. Bu yüzden Mcpherson'ın düşüncesine göre göre, pozitivistin, dinsel ifadeleri saçma olarak nitelendirmesi, din karşıtlığı olarak yorumlanamaz. "O, din adı altında dini saptıranlara yönelik bir saldırı olarak okunabilir. Yine o, dinle ilgili gerçekliğe bir dönüş olarak yorumlanabilir."¹⁸

13) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.133.

14) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.133-134.

15) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.133.

16) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.134.

17) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.141.

18) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.139.

Mcpherson, burada Otto'nun *The Idea of the Holy* adlı eserine vurgu yaparak, dindeki temel unsuru keşfetmeye çalışmanın rasyonelleştirme gölgesi altında kaybolacağını ileri sürmektedir. Ona göre, Rudolf Otto, bizi pozitivist tarzın anlaşılmasına yönelik bir noktaya götürmektedir¹⁹.

Gerçekten de Otto, dinde en ayırt edici olan şeyin kelimelerle ifade edilemez şey olduğunu kabul etmektedir. Bu ise dinin rasyonel olmayan yanıdır. O rasyonel olmayı kavramsallaştırılamaz olanla eşit derecede görmektedir. Otto'ya göre, dindeki temel unsur, mantıkla anlaşılabilen bir deneyim türü olup, kısmen bir coşkuyu ifade etmektedir. Mantıksal olmayan deneyim, bir coşku olduğu müddetçe, bunun diğer coşkulardan farkı bulunmayacaktır. Coşkuların hiçbiri de sözcüklerle tanımlanıp betimlenemez. Öyle ise bu, bizim dışımızdaki şeyin bilinci, bir başka ifadeyle, kavramsallaştırılamayan, kelimelerle ifade edilemeyen numenin bilincidir. Buna göre Otto, dinin mantıkla izah edilemez bir alan olmasından dolayı, dille dindeki hakikatleri açıklamanın, Tanrı'nın sıfatlarını rasyonelleştirmek olacağını, bunun ise dine zarar vereceğini ileri sürmektedir²⁰.

Otto'nun, kutsalın özünün kavramsallaştırılamaz olduğunu belirtmesine rağmen bu konuda yazı yazması, çelişkili bir durum olarak gözükebilir. Ancak Mcpherson, bunun kesinlikle çelişkili bir durum olmadığını belirtmektedir. Ona göre, Otto, dinin, dile indirgenemez yanı hakkında yazmaktadır. Bunu yapabilmek için de dili kullanmak doğal olarak zorunludur. Mcpherson'a göre, Otto'nun, dili betimleyici bir tarzda kullandığını fark etmek kolaydır. "Duyguların yazımında, o, dili, dilin bizatihi kendisinin duyguyu ortaya çıkardığı tarzda kullanmıyor. O, objektif, bilimsel bir tarzda yazıyor"²¹ diyen Mcpherson, bununla ilgili olarak şunları ifade etmektedir: "Öyle ise Otto, dili, dille ifade edilemez olan şeyi açıklamak için kullanıyor. Kutsal kavramını, tamamıyla tatmin edici bir tarzda kullanamazsınız. Sözcüklerle yapabileceğiniz şey, onların akılla açıklanamayan duygular gibi olduğunu söylemek ya da hatırlatmaktır. Konuyu döngüsel olarak tartışabilirsiniz, ancak hiçbir zaman ona tam olarak isabet edemezsiniz. Çünkü onu sözcüklerle yakalamak imkânsızdır. Kendinizi, onun kendisini size gösterdiği noktayı duyan ya da okuyan konumuna getirinceye kadar onu tam olarak yakalayamazsınız. Bu nokta ise mantıksal olmayan deneyimdir."²²

Mcpherson burada Otto'nun, Wittgenstein gibi, aynı yolu takip ettiğini belirterek, "Otto'yu bir din düşmanı olarak mı adlandırmalıyız? Niçin Wittgenstein'ı, onun dostu olarak görmeyelim?"²³ diye sormaktadır. Bu yüzden Mcpherson'a göre, "Din, ifade edilemez bir alana ait olduğu için, teolojide çok fazla saçmalığın bulunmasından kaygı duyulmaması gerekir. Bu, ifade edilemez olan çeşitli deneyim türlerini sözcüklere bürün-

19) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.134.

20) Rudolf Otto, *The Idea of Holy: An Inquiry into to Non Rational Factor in the Idea of the Divine*, trans. by John W. Harvey, Kessinger Publishing, 2004, s.2 vd.

21) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.136.

22) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.136.

23) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.139.

dürmeye ya da tartışmaya çalışmanın ve Tanrı hakkında bir şeyler söylemeye uğraşmanın doğal bir sonucudur. Ayrıca, teolojik ifadeler, Viyana Çevresi filozofları ve onların takipçileri tarafından anlamsız olarak kabul edilirler; ve onların anlamsız olmasının nedeni, ifade edilemez olanı ifade etmeye çalışmalarıdır. İfade edilemezi ifade etme teşebbüslerinin sonucunun, duyu deneyimiyle doğrulanmaya uygun olduğu beklenilemez.”²⁴ Buna göre Mcpherson, pozitivist tarzın kaygıyı ortadan kaldırarak din felsefesine ciddi bir katkı sağladığını ileri sürmektedir. Ona göre, pozitivist tarzı din karşıtı olarak görmek, onu bir kaygı nedeni olarak düşünmek yanlıştır. Bu anlamda, kaygının da ciddiye alınmamasının yanlışlığına vurgu yapan Mcpherson, pozitivist tarzın gerek kaygının saptanmasına, gerekse ondan kurtuluş yolunu göstermesine yardımcı olmasından dolayı önemli olduğuna işaret etmektedir²⁵. Mcpherson’a göre, pozitivist felsefeden bir şeyler öğrenmeyi reddetmek, teologlar için bir saçmalıkta, onu yanlış anlamak da, onlar için bir felakettir²⁶.

Mcpherson, kendi tezlerini savunmada hem Otto’nun ileri sürdüğü din çözümlemesine hem de Wittgenstein’in *Tractatus* adlı eserinin son pasajlarına başvurmaktadır. Wittgenstein burada, mistik olandan söz etmektedir. Örneğin o, dünyanın, sınırlanmış bütün olarak hissedilmesi mistik duygudur²⁷ demektedir. Mcpherson Wittgenstein’in bu ifadelerini Otto ile karşılaştırmakta ve Wittgenstein’in his dediği şeyin, Otto’nun “varlığın hissi”²⁸ şeklindeki ifadesiyle özdeş olduğunu ileri sürmektedir²⁹. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Otto, dinde temel bir unsur olan Kutsal Fikri (*The Idea of Holy*)nin, numeni hissetmenin gizemli bir deneyimi olduğunu kabul etmektedir. Dindeki bu temel unsur, yeterli ölçüde kavramsallaştırılamaz. Otto, “sınırlı bir bütün olarak dünya hissini, mistik his”³⁰ olduğunu ifade etmektedir. O ifade edilemezi, ‘varlığın hissi’ ya da ‘yaratılmış bilinç’ olarak adlandırmaktadır³¹. Mcpherson, burada bizi, Otto’nun ifade edilemez numen hissi fikrini Wittgenstein’in şu ifadeleriyle karşılaştırmaya davet etmektedir: “Dünyanın sınırlanmış bütün olarak duyulması gizemli duygudur” ve “Dünyanın nasıl olduğu değildir gizemli olan, olduğudur.”³² Mcpherson demektedir ki, Wittgenstein’a göre, uygun bir şekilde sorulabilen ve cevaplandırılabilen sorular, nasıl sorulardır, doğa bilimi alanına giren sorulardır. Dünyanın nasıl işlediği ile ilgili sorular sorulabildiği gibi, bu sorulara çeşitli cevaplar da verilebilir. Ancak der Mcpherson, “niçin her zaman bir dünya vardır?” sorusu, Wittgenstein düşüncesinde, yukarıdaki sorudan bütünüyle farklıdır.

24) Mcpherson, “Religion as Inexpressible”, s.142.

25) Mcpherson, “Religion as Inexpressible”, s.142.

26) Mcpherson, “Religion as Inexpressible”, s.142.

27) Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, s.169.

28) Otto, *The Idea of Holy: An Inquiry into to Non Rational Factor in the Idea of the Divine*, s.10, 52.

29) Mcpherson, “Religion as Inexpressible”, s.137.

30) Otto, *The Idea of Holy: An Inquiry into to Non Rational Factor in the Idea of the Divine*, s.205.

31) Otto, *The Idea of Holy, An Inquiry into to Non Rational Factor in the Idea of the Divine*, s.10.

32) Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus* s. 169.

O cevaplandırılabilir bir soru değildir. Yani onun cevabı, sözcükler içinde bir cevap olmaz. O sözcüklerle cevaplandırılmadığından dolayı da sözcüklerle sorulabilecek bir soru değildir³³. Çünkü Wittgenstein'a göre, "dile getirilemeyen bir cevabın sorusu da dile getirilemez."³⁴ Mcpherson bu ifadelerden Wittgenstein için şöyle bir sonuç çıkarmaktadır: Dinî konular hakkında kuşku anlamsızdır. Dinin soruları ve cevapları dile getirilemez ve dile getirilemeyen bir soruya yönelik cevap hakkında kuşkuya düşmek saçmadır³⁵. Çünkü Wittgenstein'a göre kuşku, ancak bir sorunun olduğu yerde; bir soru da, bir cevabın olduğu yerde; bu da ancak bir şeyin ifade edilebildiği yerde olur³⁶.

Buna göre Mcpherson, insanların duyguya yardımcı olamayacaklarını belirterek, 'nasıl' sorusuna cevap verilmiş olsa bile, yine de sorunun varlığını sürdürceğini belirtmektedir. Ona göre, insanların hissettikleri hayatın problemlerine 'nasıl' sorularına yönelik cevaplar içerisinde değinilemez. Bunun dışında bir yol bulmak zorunluluğu vardır. Hayatın problemlerine değinilmemiş olduğunu hissetmemiz, anlamlı olarak sorulamayan sorular sorma arzusundan kaynaklanır diyen Mcpherson, bütün 'nasıl' sorularının cevaplandırılması halinde cevaplandırılmaya terk edilmiş başka soruların olamayacağını ve bu yüzden de hiçbir sorunun uygun bir şekilde sorulamayacağını söylemektedir³⁷.

Mcpherson, Wittgenstein ve Otto'nun birbirlerinden bu noktada ayrıldıklarını belirtmektedir. Ona göre Wittgenstein, hayatın probleminin çözümünün bu tür soruların anlamlı bir şekilde sorulmadığı görüldüğünde ortaya çıktığını söylemeye çalışmaktadır. Yani çözüm, hayatın bir problem olduğu duygusunun kaybolmasından kaynaklanmaktadır. İşte Mcpherson'a göre, Otto'nun yöntemi bu noktada farklıdır. Otto, Wittgenstein'ın bitirdiği yerden başlamaktadır. Çünkü der Mcpherson, Wittgenstein'a göre dinde cevaplandırılmaz sorular sordüğümüzü görmek, bir şekilde dinin anlamsızlığını görmektir. Otto'ya göre ise, dinde cevaplandırılmaz sorular sordüğümüzü görmek, onun anlamını görmektir³⁸. Mcpherson'a göre, burada 'hayatın bir problemi ya da bir anlamı vardır' ifadesinin anlamını kaybetmeyiz. Ancak, 'hayatın anlamı nedir?' sorusunun, sözcüklerle açıkça cevaplandırılabilen ve bu yüzden de uygun bir şekilde sorulabilen bir soru olmadığına farkına varırız. Yani burada Wittgenstein'a göre, "Niçin bir dünya vardır?" sorusu kaybolur ve anlamını yitirir, oysa Otto'ya göre o, anlamını sürdürür, ancak sözcüklerle cevaplandırılmaz³⁹.

Mcpherson, bu iki filozofu kendi din anlayışı için siper olarak almaktadır. Onun düşüncesine göre din, bilişsel bir etkinlik değildir ve teolog da, sessizliğe sığınmalıdır. Mcpherson'ın, Flew'in dinsel ifadelerin bilişsel anlamıyla ilgili meydan okumasına yö-

33) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.137-138.

34) Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, s.169.

35) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.138.

36) Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, s.169.

37) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.138-139.

38) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.139.

39) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.139.

nelik cevabı, çoğunlukla bu tür ifadelerin bilişsel anlama sahip olmadıkları şeklindedir. Onlar ifade edilemezi ifade etme çabalarıdır. Kendi anlayışı doğrultusunda Flew, tam anlamıyla galiptir, ancak Mcpherson'un bakış açısıyla, onun düşmanı, hayali bir düşmandır, dini bilişsel bir etkinlik olarak alan ve bu yüzden de din hakkında yanlış bir anlayışa sahip olan insandır. Pozitivist, dinin doğru bir yorumu hususunda düşman değil, dosttur. Çünkü gerçek olan şudur ki, bir anlamda din saçmadır. Ancak Mcpherson'a göre, dinsel ifadelere saçma diye bakılması, din karşıtlığını gerektirmemektedir. O, din adına, dini saptıranlara karşı bir saldırı olarak yorumlanabilir. Aslında o, dinle ilgili gerçekliğe bir dönüşür⁴⁰.

Mcpherson'a göre, pozitivist filozoflar, kendilerini açıkça dinin taraftarı olarak görmemişlerdir. Ancak bu, onların din hakkında önemli olan şeyi yanlış anlamalarından kaynaklanmaktadır. Teologların, pozitivist filozofları dinin düşmanları olarak değerlendirmelerinin yanlış bir anlayıştan kaynaklandığını ileri süren Mcpherson, pozitivistlerin, dinin ne olduğu ile ilgili yanlış vurgulara işaret ettiklerini, böyle yapmakla da onların dine hizmet yaptıklarını belirtmektedir. Mcpherson'a göre, teologların söylemeye çalıştıkları şeyin saçmalığını kendi yöntemleriyle ortaya koyan pozitivistler, dinin ifade edilemez bir alana ait olduğunu belirtmeye çalışmaktadırlar. Mcpherson, Otto'nun da kendi yöntemiyle göstermek istediği şeyin bu olduğunu ifade etmektedir⁴¹. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Otto da dinin, üzerinde mantıksal araştırma yapılamayacak bir alana ait olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır.

Bu düşüncelerin benzerlerini çağdaş felsefenin önemli varoluş filozoflarından birisi olan Martin Buber'de de görmek mümkündür. *Ben ve Sen* adlı eserinde Buber, dindeki ayırt edici olan şeyin, 'Ben-Sen' ilişkisi olduğunu söylemektedir. Ancak Buber'e göre, bu ilişki çözümlenmeye çalışıldığında ya da hakkında konuşulduğunda o, ortadan kaybolacak ve insan kendisini 'Sen ve Ben' hakkında değil, 'Ben ve O' hakkında konuşan olarak bulacaktır. Buradaki 'Ben-Sen'in, 'Ben' temel kelimesinin, 'Ben-O'daki temel kelime olan 'Ben'den farklılık arz ettiğini ifade eden Buber'e göre, Ben-Sen temel kelimesi, ancak kişinin bütün varlığıyla söylenebilir. Oysa 'Ben-O' temel kelimesi, hiçbir zaman kişinin tüm varlığıyla söylenemez⁴². Otto ve Buber'in ortaya koydukları anlayışlardan çıkan sonuç şu olmaktadır: Teologlar dinin neliği hakkında mantıksal çözümler yaparlarsa başarısız olacaklardır. Mcpherson'ın da ulaştığı sonuç budur. Ona göre insan başarısız bir konuma düşmemek ve kaygıdan uzaklaşmak için sessizliğe sığınmalı, din üzerinde mantıksal araştırma ortaya koymamalıdır.

Ancak şunu belirtmemiz gerekir ki, Mcpherson, teolojinin "pozitivist şartlara uyarlanmasını" istemediğini de ifade etmektedir. Onun bu konuyla ilgili görüşleri şöyledir: "Bu pozitivist şartlar içerisinde teolojiyi, herhangi bir felsefi ekolün söylemlerine indir-

40) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.139; Blackstone, *The Problem of Religious Knowledge*, s.87-88.

41) Mcpherson, "Religion as Inexpressible", s.140.

42) Martin Buber, *Ben ve Sen*, çev. İnci Palsay, Kitabiyat, Ankara, 2003, s.48.

gemek kazanç getirmez.”⁴³ Ancak Mcpherson’ın bu ifadeleriyle ortaya koyduğu düşüncesi arasında bir çelişkinin olduğu söylenebilir. Çünkü çalışmamızda da görüldüğü gibi, Mcpherson, her ne kadar yukarıdaki görüşleri ileri sürse de, ortaya koyduğu yöntemden onun teolojii pozitivist yöntemlerle değerlendirdiği sonucu çıkarılabilir. Bütün bunlara rağmen Mcpherson’ı bir pozitivist olarak yorumlamak mümkün değildir. Çünkü pozitivistler, metafizik ve dinin empirik yöntemlerle sınamamasından dolayı anlamsız olduğunu belirterek onların varlığını reddetmişlerdir. Oysa Mcpherson, dinî inançların, söylenilemez ya da ifade edilemez olan derin bir anlama sahip olduğunu, ancak bu derin anlamın açıklanamadığını belirterek pozitivistlerden ayrılmaktadır. O üzerinde konuşulamayacak şeylerin varlığını pozitivistlerin aksine onaylamakta, ancak bu konu üzerinde konuşulmasını reddetmektedir.

Sonuçta Mcpherson, Bernard Williams’ın “Tertullian’ın karşıtlık paradoksu” dediği şeyle, paralel düşünceler ortaya koymaktadır.

Bilindiği gibi Tertullian, temel Hıristiyan inançlarının paradoksal ve anlaşılmaz olduğunu, ancak saçma ve imkânsız olmalarından dolayı bu inançların onaylanması gerektiğini vurgulamaktadır. Tertullian’ın karşıtlık paradoksu şudur: Bir inanç saçma, imkânsız ya da anlaşılmaz ise, onun ne olduğu bilinemez. Tertullian’ın ilkelerine göre, “...inanç ve inançsızlık arasındaki farkı karakterize etmek zordur. Gerçekte biz, inançsızın söylemediği belirli şeyleri, inançlının söylediğini ifade edebiliriz, ancak istediğimiz tam olarak bu değildir. İnançlının inandığı, inançsızın da inanmadığı şeyin ne olduğunu bilmek isteriz. Ancak bunu uygun bir şekilde yapamayız. Buna rağmen, inanç ve inançsızlık arasındaki farkı yeterli ölçüde karakterize edemezsek, inancın doğruluğu ve yanlışlığı arasındaki farkı da karakterize edemeyiz. Çünkü değişik becerisizliklere inanan insanlar arasındaki fark, bir beceriksizliğe inanan ve inanmayan arasındaki belirsizlik gibidir.”⁴⁴

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki Mcpherson, ortaya koyduğu yöntemle, doğrulamacı çözümlenin teolojik dile vurduğuna inandığı telafi edilemez darbenin etkisini azaltmak istemektedir⁴⁵. O, pozitivist yöntemin, din felsefesi için ciddi bir katkı olduğuna, onu din karşıtı olarak göstermenin ve kaygı verici olarak düşünmenin yanlışlığına dikkat çekmekte, pozitivist yöntemin, gerek kaygının yerini belirlemesinden, gerekse bundan kurtulma yolunu göstermesinden dolayı önemli olduğuna inanmaktadır⁴⁶.

Ancak Mcpherson’ın dini pozitivismle uzlaştırmasının ve dinin sessizliğe sığınmak olduğu önerisinin, din için zararlı sonuçlar doğuracağı açıktır. Çünkü, böyle bir sığınma, dindar bir müminin, kendi inançlarını ya da Tanrı’yla ilgili düşüncelerini bir başkasına

43) Mcpherson, “Religion as Inexpressible”, s.143.

44) Ayrıntılı bilgi için bkz. Bernard Williams, “Tertullian’s Paradox”, *New Essays in Philosophical Theology*, ed. Antony Flew and Alasdair MacIntyre, London, 1972, s.211.

45) Frédéric Ferré, *Din Dilinin Anlamı*, çev. Zeki Özcan, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s.47.

46) Mcpherson, “Religion as Inexpressible”, s.142-143.

anlatmasına engel teşkil etmektedir. Dinî kurumlar, gerçekte bu fonksiyon için var olduklarından, Mcpherson'ın tezleri, dinî kurumların ortadan kalkmasına yardımcı olacaktır. En azından sessizliğe sığınacak bir yer oluşturmalarından dolayı onların fonksiyonu değişmek zorunda kalacak, dinin mucizeleri bir kenara bırakılacaktır⁴⁷.

Öte yandan, teolojik dili kullanma hakkından vazgeçmek, yalnızca meslekten ilahiyatçılar için değil, pek çok mümin için kendi dinlerinin en önemli görünüşü diye düşündükleri şeyi terk etmek olacaktır. Bu ise ilk olarak her dini bilgi imkânını kaybetmek anlamına gelir. Böyle olunca da hiç kimse, dinî hakikatleri tanımayı, hatta onlara inanmayı umamaz. Çünkü din dilsiz olunca, soyut kavramlar dile getirilemediği için, dini hakikatlerin varlığını sürdürmesi de imkânsız olacaktır. Ayrıca toplu ibadet dediğimiz şey bundan etkilenecektir. Çünkü toplu ibadet, dikkati, grubun paylaştığı ve açıkça bildiği ortak kavramlara çekmektedir. Dil olmayınca bunun varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Sessizliğe sığındığında sözlü dualara da yer verilmeyecek ve din ile ilgili hiçbir sohbet yapılmayacaktır⁴⁸. William T. Blackstone'un da belirttiği gibi⁴⁹, bu olumsuzluklardan dolayı, Mcpherson'ın ortaya koyduğu yöntem bir anlamda dinin mahvı olmaktadır.

47) Blackstone, *The Problem of Religious Knowledge*, s.88.

48) Ferré, *Din Dilinin Anlamı*, s.48.

49) Blackstone, *The Problem of Religious Knowledge*, s.88.